

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ГОСТИННОСТІ

З'ясовано специфіку антропологічного підходу до розуміння сутності гостинності, виявлено її зв'язок з комунікативним підходом.

Ключові слова: гостинність, міжкультурні взаємодії, система української гостинності, гість, національний характер, ментальність.

Исследуется специфика антропологического подхода к пониманию сущности гостеприимства, определяется её связь с коммуникативным подходом.

Ключевые слова: гостеприимство, межкультурное взаимодействие, система украинского гостеприимства, гость, национальный характер, ментальность.

The specifics of the anthropological approach to understanding the essence of hospitality is investigated, its relationship with the communicative approach is determined.

Key words: hospitality, intercultural interaction, the system of Ukrainian hospitality, guest, national character and mentality.

Соціокультурні аспекти глобалізації актуалізують проблеми міжкультурної взаємодії складного, суперечливого й амбівалентного процесу в аспекті розуміння «іншого». Міжкультурне спілкування — це зустріч з «іншим», не чужим як ворогом, представником іншої культури, цивілізації, людиною, яка сформувалася в іншому культурному і цивілізаційному середовищі. Основою такого спілкування й досягнення позитивного результату завжди є різні культурні системи і субсистеми, що у свою чергу зумовили необхідність пошуку безконфліктніших способів такої взаємодії, порозуміння з «чужим», основи й стабільності багатовимірного соціокультурного простору.

Однією з таких субсистем і є гостинність, яка, будучи продуктом культурно-історичного розвитку людства і формою практичної діяльності людини, ґрунтується на стосунках з іншими людьми. Оскільки гість — це інша, стороння людина, то гостинність є вираженням ставлення господаря не лише до цієї людини, а й уособлення тієї реальності, представником якої є гість. Акумуляуючись у досвіді й світогляді як окремої людини, так і народу, гостинність поєднує різні сфери життєдіяльності — господарювання, сімейні стосунки та громадський побут.

Мета статті — з'ясувати сутність антропологічного виміру гостинності, виявити його зв'язок з комунікативним.

Настановою антропологічного виміру є визнання того, що в будь-яку історичну епоху поведінка людей детермінована не тільки і навіть не стільки зовнішніми обставинами (економічними й політичними структурами, соціальними відносинами і та ін.), скільки картиною світу, складовою якої є гостинність, що утвердилася в їхній

суспільній свідомості. Норми людської поведінки, етики, моралі, духовний субстрат етносу, його ментальність і гостинність виявляються в діалозі з іншими. В українському варіанті вони визначились у модусі співжиття з іншими народами, яке значною мірою зумовлювалося складними обставинами історичного розвитку.

Водночас, антропологічну складову гостинності, як самостійного феномену української культури, ґрунтовно не досліджували ні вітчизняні, ні зарубіжні вчені, хоч цей аспект розглядали історики, котрі вивчали добу Середньовіччя.

Український історик-антрополог Н. М. Яковенко, використовуючи значний генеалогічний матеріал, у праці «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.» висвітила соціальну історію української шляхти Волині та Центральної України XIV — XVII ст., що вможливило існування формування традицій гостинності цієї верстви населення. Науковець у «Нарисах історії середньовічної та ранньомодерної України» розглядає феодальну формацію як розгалужену систему соціальних зв'язків між людьми, з'ясовує ієрархію груп, що складають соціальну структуру суспільства, оскільки без цього не можна зрозуміти реального змісту та специфіки розвитку гостинності як соціального інституту [15; 14].

Митрополит Іларіон (І. І. Огієнко) у своїй праці «Дохристиянські вірування українського народу» розкриває роль язичницького періоду історії слов'ян під час формування традицій гостинності. На думку науковця, гостинність є невід'ємною складовою способу життя українців, елементом їх світосприйняття; глибоко вкорінена в їх свідомості, згодом вона лише коригувалася православ'ям, набувши при цьому морально-релігійної спрямованості [7, с. 350].

М. Гримич у праці «Два виміри національного образу» диференціює українську народну культуру відповідно до двох типів української ментальності — землеробської і козацької, що визначають характер гостинності [5, с. 169].

Вітчизняний учений А. П. Пономарьов у праці «Традиції культури поведінки» зазначає, що в межах традиційної побутової культури формувалися етнічні стереотипи українців як система поглядів, що визначили своєрідність способу життя, типу поведінки, моральних цінностей, національного характеру, гостинності — усього того, що позначається узагальненим поняттям «українство» [12, с. 153-154].

Комунікативний підхід до розуміння гостинності розглянутий дослідницею К. Куле «ЗМІ в Давній Греції», де висвітлено формування ставлення «до Іншого» в Давній Греції. К. Куле характеризує особливий статус проксена в давньогрецькому суспільстві та розкриває його роль у відносинах із чужоземцями, значення для розвитку гостинності, як форми комунікації [8, с. 196].

Французький соціолог М. Мосс у контексті комунікативного підходу до характеристики гостинності розглядає означене питання як

«діалог з іншим». Учений характеризує гостинність як «універсальну гомогенність», тобто можливість спілкування рівноправних суб'єктів, у якому суспільство є однорідним, цілісним, що, власне, було характерно для архаїчних соціальних утворень [11].

Гостинність як форму міжкультурної комунікації досліджували європейські філософи П. Рікер та Е. Левінас [13; 9]. Е. Левінас гостинність пов'язував з економічною сферою, П. Рікер — із соціально-політичною, міжкультурною. Так, П. Рікер розглядає гостинність і панування як дві основні форми взаємовідносин різних культур, прагнучи розробити узагальнюючу концепцію людини як творця культури [13, с. 8-13].

Таким чином, гостинність розглядалась переважно у зв'язку з іншими проблемами під час аналізу таких явищ, як народне господарство, матеріальна й духовна культура.

Антропологічний вимір гостинності, пов'язаний із діяльністю школи Анналів (М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель), зумовив нове ставлення до історико-культурних феноменів, згідно з яким основою історичного розвитку є глибиннішими процесами, тобто тими, що спричинені психологічними факторами, особливостями менталітету, суспільними зв'язками, характером соціальної комунікації. Важливішим у цьому разі є явище гостинності, яке являє собою узагальнений спосіб сприйняття світу з позицій історичної антропології. Французькі історики почали розглядати гостинність як спосіб бачення світу і рівень свідомості та самосвідомості, які передбачають єдність емоцій свідомості. Гостинність поряд з ментальністю є узагальненим способом сприйняття світу, манерою відчувати й мислити, характерною для людей певної епохи, а тому є предметом культурно-історичного дослідження [1; 2; 3; 6].

Ґрунтовне вивчення історичного процесу, пов'язаного зі специфікою формування української ментальності і тому надто багатопланового, конкретного і різноманітного, неможливе без дослідження культурно-історичного періоду, котрий є певною системною єдністю з внутрішньою, тільки йому властивою логікою, в межах якої формується модель поведінки людини. При цьому означена модель відтворює соціальне мікросередовище, в якому жив конкретний індивід, керуючись його обов'язковими нормами, духовною орієнтацією, стереотипами: «Кожен етнос, — зазначає Н. Яковенко, — має власні Схід і Захід, Північ і Південь, що не відіграло суттєвої ролі у формуванні етнічної специфіки. Саме через Україну до кінця XVIII ст. проходили кілька важливих природних і антропогенних кордонів: біологічний — між степом і лісом (із проміжною смугою лісостепу), гідрографічний — між басейнами Чорного та Балтійського морів, соціально-економічний — між кочівництвом і осілим хліборобством, етноконфесійний — між слов'янами-християнами і тюрками-язичниками (згодом мусульманами), культурний — між цивілізаціями Заходу,

тобто всієї Європи й Азії. Біологічні та гідрографічні розбіжності стали внутрішньою основою (муром) формування специфіки українського культурного типу. Зовнішня оболонка поєднувала політичні, воєнні та культурні елементи, внесені носіями «чистих» культур узагальнено витлумачених «Європи» та «Азії» [14, с. 25].

Тому Україна, розташована поруч із Великим кордоном, котрий розділяв європейську й азіатську цивілізації, протягом багатьох століть була форпостом Європи на Сході, і саме це зумовило виникнення такого своєрідного феномену, як українське козацтво, окремого стану, з власним побутом та специфічним різновидом гостинності.

Таке геополітичне положення українських земель, їх розташування між Сходом і Заходом зумовило дуалістичність української ментальності, якій притаманне поєднання індивідуалізму, характерного для західної орієнтації, і східної чуттєвості й емоційності.

У процесі культурно-історичного розвитку український етнос сформувався на основі двох архетипів: землеробського (селянського) і козацького, які визначили своєрідність української побутової культури, на базі чого сформувався український світогляд.

З огляду на те, що перший стосується підґрунтя українства, виникнення якого пов'язане з прадавньою індоевропейською культурою, основи української ментальності закладені, безперечно, землеробством. Шанобливе ставлення до землі, рідної природи загалом практично виявилось в надзвичайній працелюбості й працездатності українців, а на світоглядно-ментальному рівні — у т. зв. «антеїзмі» (від імені старогрецького міфологічного персонажа Антея, котрий набув життєвих сил завдяки постійному зв'язку з Матір'ю-Землею).

Тому культура наших предків, на думку дослідників, розвивалася переважно як землеробська, що визначало всю систему їх світосприйняття, культурних пріоритетів та соціальної організації.

Для козацького типу ментальності українців, на відміну від землеробської ідеї прив'язаності до землі, рідної оселі характерна ідея дороги, ствердження мужньої особистості чоловіка та підтвердження ідеї волі. Козацький тип ментальності, як прояв українського лицарства з притаманним для нього типом культури, був унікальним явищем, оскільки відрізнявся і від західноєвропейського лицарства, і від подібних утворень сусідніх народів.

Український етнос, сформований на межі західної і східної цивілізацій, створив специфічну культуру, яка повністю не відповідає жодній із двох моделей — ні західній, ні східній. Гостинність як уособлення особистісних форм народного буття і відображення світу, є одним зі структурних елементів ментальності народу — сукупності психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних та інших особливостей мислення певної людської спільноти, соціальної групи чи окремого індивіда.

Зважаючи на межування України, необхідність спілкування і взаємодії із сусідніми етносами, особливого значення набула міжособистісна комунікація, що зумовило комунікативність гостинності. Тому з антропологічним виміром щодо розуміння гостинності безпосередньо пов'язаний комунікативний аспект.

Гостинність — це не лише традиція, а й реальна дійсність, у якій живе людина, що в прихованій чи відкритій формі наявна в побуті, способі діяльності й поведінці. Своєрідність будь-якого народу найчіткіше проявляється у сфері спілкування, оскільки саме в ній передусім зберігаються етнічні стереотипи, символи і стандарти, що становлять сутність традицій, без яких неможлива жодна культура — професійна, народна, матеріальна, духовна чи соціонормативна. Тому основною функцією гостинності є міжособистісна комунікація.

Першочергове призначення гостинності каталізувати моральні норми й живе спілкування в процесі спільної діяльності людей у формі безпосередньої родової колективності, вона є обов'язковою умовою засвоєння індивідом культурних надбань людства, посередником у зв'язках між поколіннями, що зумовлює її комунікативність.

Мотиви поведінки у сфері спілкування визначаються історично закладеними у свідомості людини релігією, культурою, традиціями і значною мірою впливають на всі суспільні відносини. Тому гостинність не може бути реалізована без «Іншого», тобто гостя.

Гостинність, як діалог з «Іншим», згідно з М. Моссом, — це можливість спілкування рівноправних суб'єктів в однорідних, цілісних суспільствах, де немає відокремлених один від одного станів, існує суспільна однорідність і тому в процесі взаємного спілкування формується гостинність як «універсальна гомогенність», її базові компоненти, архетипи, що складають її «культурне ядро». Однак гостинність у різних суспільствах і навіть у межах одного соціуму можна структурувати за принципом «свій-чужий» [11].

Гостинність — форма близької і сильної взаємодії людей, а також обмін поглядами і дотиками. Хто не втратив себе, знає власну культуру, той не боїться чужого. Наші предки культивували саме те, чим вони відрізнялися від інших, яких не боялися, а поважали, використовуючи для цього гостинність. Певним чином стрес від зустрічі з чужим нейтралізувався законом гостинності, що була достатньо ефективною стратегією визнання «Іншого».

Перші ознаки гостинності, як форми комунікації стосунків з іншими, іноземцями (не-греками), формування образу «Іншого», містяться вже в «Іліаді» й «Одіссеї» Гомера, (хоча в цих творах чужинці ще не сприймалися як гості). Ставлення до іноземців та вияв зовнішньої гостинності вперше подано в такого вченого-мандрівника, як Гекатей Мілетський, праця якого «Навколосвітня подорож», на жаль, не збереглася.

Перше детальне свідчення зустрічі з «Іншим» — «Історія» давньогрецького географа, етнографа й історика Геродота, в якій описано звичаї різних народів із безліччю подробиць щодо рис їх характеру, особливостей вірувань. І тому ця праця є своєрідною історико-географічною і етнографічною енциклопедією, невичерпною скарбницею відомостей про минуле. Геродот зображує не карикатурний образ не-грека, а саме «Іншого» в усій його різноманітності. Хоча «варвар» і відрізняється від грека, це не перешкоджало появі в деяких авторів — особливо в другій половині V ст. до н. е. — ідеї єдності людства. Дуже чітко вона виражена в Геродота: «...усі ми від природи схожі, греки і варвари», тобто людська природа в усіх однакова [4].

Геродот не єдиний, хто протиставляв іноземців еллінам. Його сучасник Гіппократ, лікар із Коса, систематизував причини, за допомогою яких можна пояснити відмінності між народами. У трактаті «Про повітря, воду і місцевість» він співвідносить будову тіла і характер жителів з кліматом країни, де вони мешкають, з її водами, ґрунтом, зміною пір року та з іншими чинниками. Тексти Гіппократової школи ґрунтуються на ідеї людської природи, що змінюється відповідно до клімату і навколишнього середовища, але є загальною для всіх людей [8, с. 191].

Уже в добу грецької античності, з часів Гомера, гостинність слугувала ще й формою зв'язку між полісами. Стародавня практика ксєнічних зв'язків, з якою пов'язують формування полісної дипломатії, передувала розгорненим офіційним контактам. Проте в класичну добу особиста гостинність продовжувала помітно впливати на міждержавні відносини й зумовила виникнення проксенії як інституту суспільної гостинності. Її функціонування забезпечували проксени, які відігравали роль офіційних «друзів гостей», «мали тісні відносини з певним полісом і були зобов'язані приймати в себе греків з того полісу, який вони представляли. Така популярність пояснювалася престижем і численними привілеями, які мали проксени. Передусім, слід згадати про суспільне визнання на батьківщині й у полісі, інтереси якого вони представляли» [8, с. 195].

Е. Левінас зазначає, що будь-які відносини між людьми не можуть відбуватися поза економікою, оскільки людину не зустрічають з порожніми руками, закривши двері на засув: зосередженість у домі, його відкритість для «Іншого», тобто гостинність — це конкретний і первинний факт людської зосередженості й відокремлення, що збігається з бажанням абсолютно трансцендентного іншого [10, с. 184].

П. Рікер, прагнучи розробити узагальнюючу концепцію людини як творця культури, розглядає гостинність і панування як дві основні форми взаємовідносин різних культур. Зразок реалізації принципу гостинності філософ убаचाє у вивченні інших, чужих мов як намагання жити поруч у багатоповерховому будинку. Сприймати чужу

мову, жити мовою іншого не означає знищувати відмінності. Кожен повинен відкрити в собі свій власний Єгипет, свою символічну чужерідність собі: «Левіт писав: «Ви були чужими в Єгипті». Якщо ми не були чужими деінде, потрібно знайти наш власний Єгипет. Нашу символічну чужинність» [13, с. 463–465].

Таким чином, гостинність є результатом процесів міжкультурної взаємодії впродовж тривалого історичного періоду, що надає підстав розглядати її в антропологічному і комунікативному аспектах у співвідношенні з національним характером, ментальністю, моральними, естетичними цінностями, способом життя, типом поведінки.

У гостинності як комунікативному феномені на рівні особистісного спілкування матеріалізується миттєвість мисленневих та емоційних станів, які, повторюючись і водночас ніколи повністю не відтворюючи матрицю життєвих ситуацій, надають різноманітний матеріал для вербалізації думки, осягнення її парадигматики не тільки в слові, а й у системі невербальних засобів комунікації.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю пошуків підґрунтя міжкультурної комунікації, де гостинність набуває важливого значення, сприяє формуванню середовища, яке забезпечує взаємодію на основі принципів толерантності, поваги до представників інших культур, засвоєнню нових форм спілкування, подоланню культурних бар'єрів між ними.

Список літератури

1. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка / М. Блок. — М.: Наука, 1973. — 232 с.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV — XVIII ст.: У 3-х т. — Т. 1.: Структури повсякденності: можливе і неможливе / Пер. з фр. Г.Філіпчук. — К.: Основа, 1995. — 544 с.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV — XVIII ст. / Бордель Ф. — У 3-х т. — Т. 2.: Ігри обміну / Пер. з фр. Г.Філіпчук. — К.: Основа, 1997. — 585 с.
4. Геродот. История: в 9 т. / Пер. с греч. — Ф. Г. Мищенко с его предисл. и указ. — 2-е изд., испр., доб. — М.: Кузнецов, 1888. — Т. 2: (книги V-IX. Указатель с примеч.). — 639 с.
5. Гримич М. А. Два виміри національного образу / М. А. Гримич // Українці. Історико-етнографічна монографія: у 2-х кн. — Опішне, 1999. — Кн. 2. — С.169–176.
6. Гуревич А. Я. «История — нескончаемый спор» / А. Я. Гуревич. — М., 2005. — 892 с.
7. Лларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. / Митрополит Лларіон — К.: АТ «Обереги», 1992. — 424с.
8. Куле К. СМИ в Древней Греции: сочинения, речи, разыскания, путешествия... / К. Куле — М.: Новое литературное обозрение, 2004. — 256 с.
9. Левинас Э. Время и другой. Гуманизация другого человека / Э. Левинас — СПб., 1999. — 567 с.

10. Левинас Э. Избранное: Тотальность и бесконечное / Пер. с фр. / Э. Левинас — М., СПб.: Университ. кн.: ЦГНИИ ИНИОН РАН: Культурн. инициатива, 2002. — 415 с.
11. Мосс М. Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии / М. Мосс — М.: Восточн. литература РАН, 1996. — 360с.
12. Пономарьов А. Ф. Традиції культури поведінки / А. Ф. Пономарьов // Українці: Іст.-етногр. моногр.: У 2-х кн.: Кн.2. — Опішне, 1999. — С. 153–157.
13. Чужинність чужого. Діалог П.Рікера та директора журналу «Нувель обсерватор». — Квітень 1998. — С.8–13. *Nouvel Observateur*; avril 1998: № 32 // Дух і літера. — 1999. — № 5–6. — С. 463–465.
14. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. М. Яковенко — 2-е вид. — К.: Критика, 2005. — 584с.
15. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко. — К.: Наук. думка, 1993. — 416 с.
16. *Nouvel Observateur*; avril 1998: № 32 // Дух і літера. — 1999. — № 5–6. — С. 463–465.

Надійшла до редколегії 07.11.2013 р.